В И П У С К 6

УДК 316.42

Т. Т. Власенко

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

TOLERANCE IN POLITICAL DISCOURSE OF UKRAINE

У статті розглядається проблема толерантності в сучасному українському політичному дискурсі. Мовно-культурний фактор, що використовується українськими політиками у виборчих процесах, сприяє розбудові інтолерантних дискурсивних практик.

Ключові слова: *толерантність, інтолерантність, політичний дискурс, розкол, розлам.*

The article deals problem of tolerance in the modern Ukrainian political discourse. The political leaders used cultural and linguistic factors in the electoral technologies in Ukraine. The political discourse of intolerance is conditioned these factors in Ukraine.

Key words: *tolerance, intolerance, political discourse, split, break.*

До понять, що певний час знаходились на периферії наукового дискурсу, але сьогодні, з огляду на українські реалії, мають усі підстави бути в центрі наукових дискусій, з повним правом можна віднести концепт «толерантності». Дослідження як російськими, так і українськими науковцями цього поняття насамперед пов'язані з проблемами расизму, імміграції, міжетнічних конфліктів, ґендерної дискримінації. Серед найбільш цікавих робіт російських вчених можна назвати праці В.А. Ачкасова, Н.М. Лебедєвої, М.С. Мацковського, Г.У. Солдатової. Серед українських дослідників – це насамперед наукові розробки Є.Бистрицького, Є. Головахи, В. Євтуха, Н. Паніної, Н. Побєди. Останні

місцеві вибори в Україні, втім як і попередні, знову продемонстрували протистояння електоральних сегментів, нетерпимість та брак толерантності. По суті інтолерантність набула статусу сутнісної характеристики як перманентного виборчого процесу в Україні (2004 – 2010 роки), так і суспільства в цілому. Саме тому цілком логічним є звернення до концепту толерантності як з метою його теоретичного осмислення в даному контексті, так і подальшого практичного використання для «екологізації» українського соціуму.

Загальновідомо, що незмінними супутниками концепта толерантності у науковому політичному дискурсі є поняття «насильства», «конфлікту», «ксенофобії», «нетерпимості», «інтолерантності» тощо. На противагу останнім толерантність (від лат.tolerantia – терпіння) означає терпимість до чужих поглядів, думок, традицій. У більш широкому розумінні концепт толерантності означає прагнення людей до встановлення та підтримання згоди, єдності, враховуючи при цьому багатоманітність та відмінність поглядів, інтересів тощо. Ця категорія актуалізується у наукових дослідженнях кожного разу при загостренні міжетнічних відносин, міжконфесійних протиріч, імміграційних проблем. Хоча проблемне поле дослідження толерантності цим не обмежується. Так, зокрема, М.С.Мацковський виділяє наступні сфери толерантності.

1. Ґендерна толерантність – неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі.

2. Вікова толерантність – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов’язаних з його віком (нездатність людей похилого віку розуміти молодь, відсутність у молоді досвіду і знань).

3. Освітня толерантність – терпиме ставлення високоосвічених людей до висловлювань і поведінки людей з більш низьким рівнем освіти і навпаки.

4. Міжнаціональна толерантність – ставлення до представників різних націй. Крайні прояви міжнаціональної ін толерантності: етноцентризм, ксенофобія, агресивний націоналізм.

5. Расова толерантність – відсутність упередженого ставлення до представників іншої раси.

6. Релігійна толерантність – терпиме ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих.

7. Географічна толерантність – неупередженість до жителів провінційних міст і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки.

8. Соціальна толерантність – терпиме ставлення до представників різних майнових прошарків – багатих до бідних, бідних до багатих.

9. Фізіологічна толерантність – ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних осіб, осіб з зовнішніми недоліками тощо.

10. Політична толерантність – ставлення до діяльності різних політичних партій і об'єднань. Крайні форми політичної інтолерантності – фашизм і політичні репресії.

11. Сексуально-орієнтаційна толерантність – неупереджене ставлення до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

12. Маргінальна толерантність (толерантність по відношенню до маргіналів) – ставлення до жебраків, наркоманів, алкоголіків тощо [4, 149-151].

У нашому дослідженні звернення до проблеми толерантності обумовлено бажанням більш грунтовно проаналізувати атмосферу, яка набула особливої гостроти на президентських виборах (2004 р.) і продовжує відтворюватися до сьогодні як у виборчих, так і в інших політичних процесах в Україні та відповідних їм дискурсивних практиках. Дискурс нетерпимості та протистояння в суспільстві продукується як самими політиками, так і контрольованими ними політологами, політ технологами та засобами масової інформації. Символізація політичного процесу обумовлює активне використання останніх, як ефективних трансляторів агресивної політичної риторики, політичної реклами. Завдяки парламентським дебатам і депутатським «баталіям», що транслювалися/транслюються у прямому радіо та телевізійному ефірі, виступам політиків та політологів у численних політичних телевізійних ток-шоу («Свобода слова», «Свобода Савіка Шустера», «Велика політика», «Я так думаю», «Майдан», «5 копійок» та інші), які по суті перетворюються в «цинік-шоу», вербалізації політичних симпатій/антипатій українських користувачів інтернет-ресурсів з використанням ненормативної лексики у коментарях, політичний дискурс

в Україні практично повністю позбавився толерантності при взаємодії відмінних, протилежних поглядів, поступившись інтолерантності.

Дискурс інтолерантності базується на універсальних концептуальних опозиціях «я-ти», «ми-вони», «свої-чужі», «друг-ворог». Ці опозиції, будучи необхідною умовою процесу ідентифікації, в нашій ситуації виконують функцію негативної, інтолерантної сегментації українського суспільства. Основою для об'єднання у ворожі соціальні (електоральні) групи (табори) стали мовні та культурні відмінності, ціннісні орієнтації «Схід (Росія) – Захід (ЄС)», а часто і протилежна оцінка недавнього історичного минулого (наприклад, статус воїнів ОУН-УПА, присвоєння звання Героя України Степану Бандері тощо).

Свого часу українські соціологи Є. Головаха та Н. Паніна, звертали увагу та те, що в процесі розділення та консолідації населення України можна виділити три сегменти:

- На Заході України населення консолідується на грунті своєї історичної пам'яті та відповідного їй почуття – «вирватися з тенет Росії».
- Консолідація населення Східної України здійснюється на базі історичної пам'яті та відповідного почуття «соціально-культурний зв'язок з Росією».
- Населення Центру України в цих умовах балансує між Заходом та Сходом, відчуває подвійний тиск соціальної невизначеності (аномійна невизначеність і проблема вибору націленості історичної ідентичності), орієнтуючись скоріше на Захід, але не консолідуючись з ним повністю внаслідок дещо відмінного історичного досвіду. В умовах подвійної невизначеності тут більшою мірою слід очікуваним зростання потреби в авторитарному лідерові як В.Путін чи О.Лукашенко, але з українською атрибутикою [2, 50].

Особливістю символічного конструювання політичного поля під час президентських (2004, 2010 рр.) та парламентських (2006, 2007 рр.) виборів в Україні за відсутності об'єднуючої ідеології, національної ідеї стала консолідація політичними елітами в окремі електоральні сегменти українських виборців, зцементувавши останніх дискурсом інтоленрантності (ворожості, несприйняття політичних поглядів іншого, нетерпимості до різних цінностей). Постійне відтворення масс-медіа конфліктних цінностей (політична реклама окремих партій нерідко

нагадувала «п'ятихвилинки ненависті» Джорджа Оруелла), стимулювало різке протистояння між «помаранчевими» та «біло-голубими» таборами. Використання альтернативних пропагандистських гасел: «Так», «Не так», «ЄС», «ЄЕП», проблеми статусу російської мови, вступу до НАТО відіграли/відіграють вирішальну роль. Вони стали зручною заміною/підміною артикуляції інтересів соціальних груп за відсутності чіткої стратегії розвитку України у конкуруючих еліт.

Успішність використання технології «образу ворога», описаної свого часу Ф. А. Хайєком, знову підтвердилася практикою останніх президентських виборів [7, 158]. Ця технологія ефективна та зручна тим, що вона дуже просто відповідає на питання: «Хто винен?» та знімає будь-яку відповідальність з усіх учасників виборчого процесу як політиків, так і виборців тому, що вина за проблеми, труднощі та негаразди покладається на Іншого, як правило, політичного опонента і автоматично переноситься на його прибічників також. Це означає, що знімається відповідальність з політиків та прихильників за те, що відбувалося в минулому, діється сьогодні та очікується в майбутньому (принципи цивілізованої правової держави). Наявною стає поляризація, за якої обидві сторони розглядають своїх політичних противників не як легітимних конкурентів, які мають підтримку значної частини українського електорату, але як ворога, у боротьбі проти якого дозволені будь-які методи і засоби. Все це на певному етапі сприяло створенню «електорального розколу» в українському суспільстві і привело до розділення електорату в процесі легітимації окремих груп політиків.

Зважаючи на те, що на парламентських (2006, 2007 рр.) та президентських (2010 р.) виборах політики та політтехнологи за допомогою мас-медіа продовжували активно «експлуатувати» як сам термін, так і технології відтворення цього стану, закріплюючи його в свідомості громадян і тим самим зберігаючи/підсилюючи саме явище, ми вимушені торкнутися цієї проблеми, хоча сам термін «розкол» сприймається не усіма українськими науковцями. Натомість соціологічні опитування постійно фіксують наявність цієї проблеми в українському суспільстві.

Науковий дискурс стосовно феномену «розколу» деякі науковці здійснюють в контексті досліджень проблеми «розламу» (cleavage).

Класична модель розламів була розроблена С.Ліпсетом та С.Рокканом і в подальшому доопрацьована та доповнена рядом авторів (А.Цукерман, К.Лосон, С.Бартоліні, П.Маєр, Д.Рее, М.Тейлор, О.Кнутсен, Е.Скарброу, Р.Стубагер, А.Скее, Г.Тока, Р.Далтон, А.Лайпхарт). В цьому плані ми поділяємо думку львівського політолога О.Одушкіна, який беручи до уваги увесь головний внесок у теоретичне обґрунтування терміна «розлам» і застосовуючи його до української ситуації вважає, що ще передчасно класифікувати перехід соціальних поділів в політичну сферу як наявність «розламів» [5, 36].

Разом з тим, не можемо не погодитися з тими науковцями, які вважають, що в суспільстві існує інший впливовий фактор, який формує волевиявлення виборців. Це мовно-культурний фактор, який формується за мовою спілкування, орієнтацією на східні чи західні культурні цінності. Вплив цього фактору не є домінуючим, однак він часто використовується політиками у виборчих кампаніях, набуваючи в цьому процесі вирішального значення. Зловживання цим фактором може призвести до загрози розколу держави. Слабкість політичних партій, які неспроможні налагодити ефективну роботу у всіх без винятку регіонах України, підтримує стан поділу суспільства за мовно-культурною ознакою [3, 35]. Свій «внесок» до підтримання дискурсу «розколу» додають не тільки політики, але й непродумані, як на наш погляд, висловлювання відомих авторитетних митців – заклик того ж Юрія Андруховича до від'єднання Донбасу та Криму від України, наприклад [1].

Чи зберігається сьогодні в політичному процесі використання агресивних метафор, брудних політичних технологій, які продовжують підтримувати високий рівень протистояння, нетерпимості, інтолерантності в українському соціумі? Відповідь, на жаль, позитивна. Вибори того ж міського голови м. Харкова на останніх місцевих виборах (2010 р.) продемонстрували використання найбрудніших виборчих технологій (карикатурні телевізійні «мюзикли» та друковані карикатури), нетерпимість та обливання брудом основних політичних опонентів у передвиборчих дискусіях.

Практична відсутність чітких ідеологічних концепцій реально позбавила виборчий процес в Україні конкуренції ідей і практично перевела стрілки на політичних лідерів, їх іміджі, покращення своїх

іміджів та погіршення іміджів опонентів. Цим можна пояснити посилення негативної метафоричності у виборчих кампаніях 2010 року: використання провідними політиками щодо опонентів агресивних метафор («бомж», «нахваталась боргів як сучка блох» «політичне сміття» тощо). Політичні «дискусії» у форматі інтолерантних дискурсивних практик залишаються «змістовною» складовою різних телевізійних політичних ток-шоу. В цьому контексті щонайменше дивно, хоча разом з тим логічно з огляду на вищезазначене, чути від лідера «Свободи» О. Тягнибока, що громадяни України втомилася від так званої політ коректності та толерантності [6].

І можливо тижні толерантності, що проходили минулого року в ряді областей України в рамках відзначення Міжнародного дня толерантності, започаткованого Генеральною Асамблею ООН ще в 1996 році – це реальний крок до осмислення та практичного запровадження толерантних дискурсивних практик у широкий український загал.

Література

1. Андрухович. Якщо переможуть помаранчеві, то Криму й Донбасу треба дати можливість відокремитися [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: http://www.unian.net/ukr/news/news-387844.html

2. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до помаранчевої революції // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3.

3. Дзядик Ю. Соціологічний аналіз результатів виборів. Глобальні аспекти // Вибори і демократія. – 2007. – № 3.

4. Межкультурный диалог: исследования и практика / под ред. Г.У.Солдатовой, Т.Ю.Прокофьевой, Т.А.Лютой. – Москва: Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004.

5. Одушкін О. Головні теорії «розламів» та їх застосування до української ситуації // Вибори та демократія. – 2007. – № 1.

6. Тягнибок ожидает революции в Украине: это стоит пролитой крови [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: http://ru.tsn.ua/ukrayina/tyagnibok-ozhidaet-revolyucii-v-ukraine-eto-stoit-prolitoy-krovi.html

7. Хайек Ф. А. Дорога к рабству // Вопросы философии. – 1990. – № 11.

УДК 316.347

О. В. Євтух

МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ У КОНТЕКСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО РЕНЕСАНСУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

ETHNIC INTERACTION IN THE CONTEXT OF ETHNOPOLITICAL REVIVAL: UKRAINIAN REALITY

Стаття присвячена з'ясуванню впливу етнополітичного ренесансу, що має місце в Україні після отримання нею незалежності, на міжетнічну взаємодію. Серед головних чинників аналізуються такі: зміни статусних характеристик етнічних спільнот, їх тип розселення, можливості задоволення етнокультурних, передусім мовних, потреб національних меншин, орієнтації громадян України різного етнічного походження на співпрацю з країнами Сходу і Заходу. У статті міститься оцінка рівня толерантності у відносинах представників різних етнічних спільнот.

Ключові слова: *міжетнічна взаємодія, етнополітичний ренесанс, етнонаціональні процеси, міжетнічна толерантність, індекс національної дистанційованості, ідентичність.*

The article deals with the analysis of influence of ethnopolitical revival upon interethnic communication during the years of existing of independent Ukrainian state. Following factors of this influence are discussed: changes of ethnic minorities' status, type of their settlement, possibilities to cover ethno-cultural needs of national minorities, orientations of citizens of different ethnic origin towards cooperation with Eastern and Western countries. There is an evaluation of interethnic tolerance' level in the relations between representatives of different ethnic communities.

Key words: *ethnic interaction, ethnopolitical revival, ethno-national processes, interethnic tolerance, index of national distance, identity.*

Актуальність проблеми зумовлена тим, що у роки існування незалежної української держави значно зросла роль етнічного фактора у її суспільному житті. Однією із причин такого стану став феномен етнічного відродження (ренесансу), ознакою якою є підвищена зацікавленість мешканців України своїм етнічним походженням та бажання підтримувати й розвивати свою етнічність, маркерами якою, передусім, виступає мова, культурницькі традиції, звичаєва культура, специфіка менталітету. Цей процес повернення до своєї етнічності вносить корективи у міжетнічну взаємодію, учасниками якої є різноманітні етнічні